

VETŘELCI NA STŘEŠE SVĚTA

Soupeření o Lhasu

Peter Hopkirk

ARGO

Vetřelci na střeše světa

Soupeření o Lhasu

Peter Hopkirk

Argo

Obsah

Poděkování /5

Úvod /7

1. Tibet – zakázaná země /11
2. Bezbožní špioni kapitána Montgomerieho /27
3. Do Lhasy s modlitebním mlýnkem a sextantem /36
4. Naleziště zlata na střeše světa /46
5. Závod o svaté město začíná /65
6. Čtyři sny o Lhase /78
7. Smrt cestovatele /103
8. Podivuhodné dobrodružství Henryho Savage Landora /126
9. Noční můra Susie Rijnhartové /150
10. Konečně Lhasa /172
11. „Zlaté kopule jako ohnivé jazyky“ /198
12. Záhada na sněhu /221
13. Lhasa se přestává bránit /236
14. Seskok do Boží země /254
15. Rudé gardy ve Lhase /266

Poznámky /287

Bibliografie primárních zdrojů /291

Původ ilustrací /297

Doslov /299

Doslov překladatele /303

Poznámka překladatele /309

Ediční poznámka /311

Rejstřík /313

Poděkování

Autor této knihy je nejvíce zavázán všem těm pozoruhodným mužům a ženám, kteří soupeřili o to, kdo první dosáhne Lhasy – všichni jsou již dávno mrtví a málokdo si na ně dnes vzpomene. Jejich dobrodružství a útrapy, jak o nich ve své době vyprávěli, tvoří velkou část dramatu této knihy. Podobný dluh mám i vůči dalším cestovatelům, jejichž výpravy do Tibetu jsou rovněž součástí tohoto příběhu. Bez jejich vyprávění z první ruky o tom, co je v této divoké a odlehlé asijské zemi, kde se zastavil čas, potkalo, by tato kniha nemohla vzniknout. Všechny tyto zdroje, dnes již dávno zapomenuté a těžko k sehnání, jsou uvedeny v mé bibliografii.

Za své znalosti politických a diplomatických dějin tohoto období vděčím především pracím profesora Alastaira Lamba, zejména jeho knize *Britain and Chinese Central Asia (Británie a čínská Střední Asie)*, kterou si nikdo, kdo píše o moderním Tibetu, nemůže dovolit opominout. Stejně jako on jsem strávil poučné hodiny prohledáváním takzvaných politických a tajných spisů a jsem vděčný pracovníkům archivu ministerstva pro indické záležitosti (*India Office Library*) a Národního archivu Spojeného království (*Public Records Office*) za jejich pomoc. Pro pochopení novějších událostí v Tibetu je pro mě neocenitelná kniha Hugha Richardsona *Tibet and its History (Tibet a jeho dějiny)*, jejíž autor byl svědkem, nebo přímo aktivním účastníkem mnoha z nich.

Nejvíce bych však chtěl poděkovat svojí ženě Kath, jejíž pečlivost ve všech záležitostech přispěla velkým dílem ke vzniku této knihy ve všech fázích práce na ní. Můj dík patří také dvěma skvělým specialistům na Tibet, dr. Michaelu Arisovi z Wolfson College v Oxfordu a Zaře Flemingové, bývalé pracovníci Muzea královny Viktorie a prince Alberta. Jsem také zavázán paní Joan Mary Jehuové z Fulhamu, která jako předválečná teenagerka byla druhou Angličankou, jež kdy navštívila Lhasu (první byla její matka), a její vzpomínky na ni pro mě byly cenným zdrojem informací. Můj vděk patří rovněž Janině Slaterové, dříve usazené v Pekingu, nyní novinářce *The Times*, která bojovala s časem při přípravě finálního rukopisu a která navrhla řadu užitečných upřesnění.

Nakonec musím poděkovat svému vydavateli a redaktorovi Johnu R. Murrayovi, bez jehož neustálého povzbuzování by tato kniha zůstala jen stručným nástinem načmáraným na zadní straně formuláře daňového přiznání.

Peter Hopkirk, 1982

Úvod

Tato kniha vypráví podivný, často tragický a nezřídka hrůzu vzbuzující příběh o tom, jak do Tibetu pronikal zvědavý okolní svět. Žádná země nikdy nedráždila lidskou představivost tak jako tohle tajemné království v srdci Střední Asie. Země, kde jediným kolem byl modlitební mlýnek a které vládl král božského původu, byla odjakživa předmětem cestovatelských snů. V době, kdy ve světě už nezbyla téměř žádná tajemství, se zdálo, že v Tibetu je stále možné cokoli.

Ačkoli už Hérodotos a Ptolemaios slyšeli zvěsti o tajemné zemi za Himálajem, první popis Tibetu se dostal do Evropy teprve ve 14. století díky františkánskému mnichovi českého původu Oldřichu z Furlánska.¹ O tom, zda jeho noha opravdu spočinula na tibetské půdě, nebo jestli o Tibetu pouze slyšel na své cestě po Asii, se historici dosud přou. Ale jeho spektakulární popis Lhasy, ve kterém se snoubila skutečnost s fantazií, lákal nové a nové cestovatele k pátrání po legendárním křesťanském království kněze Jana. Od těch dob přitahovala tato nepřístupná země muže a ženy, kteří ve snaze tam proniknout čelili všemožným nebezpečím a útrapám.

Tibeťané zpočátku cestovatelům ze Západu nemuseli bránit v překračování hranice, a dokonce ani v návštěvě Lhasy. Jen málokomu, většinou jezuitům nebo františkánským mnichům, se totiž povedlo zdolat mohutná pohoří nebo uniknout všudypřítomným krvelačným kmenům, střežícím přístupové cesty do

Tibetu. Ale když dvě nové velké asijské mocnosti, Velká Británie a Rusko, začaly rozšiřovat svá impéria a přibližovat se stále blíž chabě hlídaným tibetským hranicím, Tibeťané dostali strach, že jejich náboženství a jejich způsob života jsou v ohrožení, o nalezištích zlata ani nemluvě. Od té chvíle se z tohoto podivného (pro všechny kromě Tibeťanů) středověkého království stala zapovězená země – uzavřená všem s výjimkou Číňanů. Mandžuským císařům se totiž od začátku 18. století dařilo v zemi udržovat vratké zastoupení a začali ji považovat za součást své obrovské, ale nesoudržné říše. Čínský *amban*, tedy vysoký úředník či místodržící, měl ve Lhase sídlo, ale jeho vliv postupně upadal spolu se slávou mandžuské dynastie.

Uzavření tibetských hranic však ani na chvíli neodradilo cizince, kteří Tibetu upsali svá srdce a občas dali všanc i svou pověst, aby se sem pokusili proniknout – především aby se dostali do tibetského svatého hlavního města. Vyzbrojeni sextanty a teodolity, moderními puškami a zlatem a často v přestrojení pátrali tito sveřepí vetřelci po tajemstvích osamělých průmysků a hráli si na schovávanou s tibetskými pohraničními strážemi. Záhy se z toho stalo soupeření cestovatelů z celkem devíti zemí, usilujících o čest stát se prvními návštěvníky Lhasy.

Čerpal jsem z osudů pozoruhodných mužů a žen – tajných agentů a vojáků, cestovatelů a misionářek, mystiků a horolezců – a pokusil se ukázat, jak byla poslední bašta romantiky a tajemna na světě postupně přinucena odhalit svá tajemství. Motivy, které vedly tyto muže a ženy neúprosně směrem ke Lhase, byly stejně různorodé jako jejich osobnosti. Někteří z nich byli vládní zmocněnci na tajných misích, jejichž hlášení dnes můžeme najít ve složkách s označením „politické a tajné“ v archivech britského ministerstva zahraničních věcí. Jiní přišli odhalit tajemství tibetského mysticismu nebo vyřešit zeměpisné hlavolamy – jako

například odvěkou záhadu pramenů indických posvátných řek. Další zase chtěli v buddhistickém svatém městě kázat evangelium. Všichni při tom riskovali svůj život.

Naše vyprávění začíná v polovině 19. století tajnými misemi *panditů*, neuvěřitelně schopných, Brity vyškolených indických špiónů. Vydávali se za svaté muže a za nevysokou odměnu zmapovali v Tibetu pro své nadřízené ohromná území. Jednalo se o vrcholné období toho, co Rudyard Kipling a jiní nazývali Velkou hrou, tajného strategického soutěžení mezi Británií a Ruskem o politickou nadvládu ve Střední Asii. Setkáváme se zde se slavným carským cestovatelem Nikolajem Prževalským, který šel nekompromisně za svým cílem stát se prvním, kdo dosáhne Lhasy.

Vyprávění těch, kteří se z Tibetu vrátili, byla stěží uvěřitelná. Někteří se z cest nikdy nevrátili. Ostatky malého chlapce jménem Charlie leží pohřbeny v bedničce od léků někde uprostřed Čangthangu, pusté náhorní plošiny v Tibetu. Zahynul zde i jeho otec a jenom matka přežila, aby vyprávěla jejich příběh. Jiný vetřelec, francouzský cestovatel Dutreuil de Rhins, byl přepaden a se smrtelným zraněním hoden do řeky. Jiní unikli smrti jen o vlásek. Viktoriánský dobrodruh Henry Savage Landor, jehož vyprávění je často sotva uvěřitelné, byl Tibeťany zajat a mučen, když se odmítl otočit a vrátit se, odkud přišel. Ze svého šíleného dobrodružství ale získal, co chtěl – knihu, která šla na dračku.

Tibeťané byli chabě vyzbrojeni jen mušketami a meči a těžko mohli doufat, že izolaci, kterou si sami naordinovali, udrží navždy. Nakonec Lhasa kapitulovala v roce 1904 před převahou britských zbraní a přesvědčovacími schopnostmi sira Francise Younghusbanda. Přestože tím soupeření o dosažení Lhasy skončilo, Tibet zůstával plný záhad. Další vetřelci se strojili do převleků a pokoušeli své štěstí u pohraničních stráží. Pro některé se stal cílem Mount Everest, počínaje tajnou cestou kapitána Johna

Noela, který je v době, kdy píšu tuto knihu, stále naživu. Jiní měli méně štěstí. Zmrzlé tělo Maurice Wilsona i jeho deník zůstaly ve svahu Mount Everestu. Jeho podivný plán spočíval v tom, že havaruje s letadlem na horském úbočí a potom se s britskou vlajkou vyšplhá na vrchol.

Někteří se ocitli v Tibetu náhodou, jako například vojenská posádka Letectva Spojených států amerických, jejíž členové museli do zakázané země seskočit padákem poté, co zabloudili nad Střední Asii a došlo jim palivo. Příběh se následně stal součástí tibetského folkloru. A pak je tu Heinrich Harrer, předválečný rakouský horolezec, který v Tibetu hledal azyl po útěku z britského tábora pro válečné zajatce v Indii. Poslední závoj tajemna byl z této výjimečné země stržen až počátkem 80. let 20. století, kdy do Lhasy začali létat první turisté ze Západu.

Tato kniha není katalogem všech cestovatelů do Tibetu od roku 1860. Popsal jsem nicméně příběhy všech, kteří se s vážnými úmysly pokoušeli dostat do Lhasy, a všech vetřelců, které považuji za důležité nebo zajímavé. Abych nebyl monotónní, musel jsem popisy některých cest výrazným způsobem zestručnit. Ze stejného důvodu jsem některým postavám poskytl větší prostor než jiným. Ale všichni ti cestovatelé a cestovatelky mají jedno společné. Nikdo z nich nebyl v Tibetu vítaným hostem. Dokonce i dnešní zákazníci cestovních kanceláří jsou jistým způsobem vetřelci, protože přijíždějí na pozvání Číňanů, a ne Tibeťanů.

Z popisů cest těchto nezvaných návštěvníků jsem poprvé v historii sepsal příběh násilného pronikání do země, která toužila jen po tom, aby ji všichni nechali na pokoji. Ale než se pustíme po jejich stopách přes strmé himálajské průsmyky, musíme se nejdříve sklonit nad mapou Střední Asie, kde se odehrály všechny události tohoto dávno zapomenutého příběhu.

1. Tibet – zakázaná země

V srdci Střední Asie, obehnaná hradbou nejvyšších hor na Zemi, se tyčí nesmírná přírodní pevnost Tibetu. Díky její mimořádné nadmořské výšce téměř pěti kilometrů ji viktoriánští cestovatelé překřtili na „střechu světa“. Lhasu, odlehlé a tajemné hlavní město, které bylo tak dlouho uzavřené cizincům, pojmenovali „zakázané město“.

Slavný cestovatel Sven Hedin popsal Tibet jako „nejmonumentálnější vzednutí zemské hmoty na naší planetě“ a pohled na topografickou mapu dokazuje, že nejde o žádné přehánění. Některé průsmyky se pohybují na hranici 6000 metrů a dvě třetiny této rozsáhlé, bouřemi sužované horské říše leží 4500 metrů vysoko. Lhasa se svými 3650 metry nadmořské výšky je nejvýše položeným hlavním městem na světě a lidé s vysokým krevním tlakem udělají nejlépe, když se mu vyhnou obloukem. Cestování po Tibetu představuje další specifické problémy. Voda tu vře při nižší teplotě než v běžné nadmořské výšce. Ve vařící vodě lze udržet ponořenou ruku, i když jen tak tak. Vaření je proto pracné a Tibet nebyl nikdy vyhlášený svou kuchyní.

A jaký je geologický původ téhle závrtné země, která se tyčí nad všemi svými sousedy? Vědci si myslí, že před 60 miliony let došlo k masivní, ale neuvěřitelně pomalé srážce indického subkontinentu, který byl v té době obrovským ostrovem, se zbytkem Asie. To způsobilo dramatické vzednutí mořského dna, jež leželo mezi nimi, a tak se zrodila Tibetská náhorní plošina a hory, které

ji obklopují. Ve prospěch této teorie svědčí nálezy mořských fosilií v Tibetu, daleko od jakéhokoli moře.

Ale ať už bylo příčinou tohoto monstrózního vzednutí cokoli, Tibeťanům to dalo pevnost, která má jedny z nejlepších přírodních hradeb na světě. Ze tří stran je odříznuta od zbytku Asie nejvyššími horami světa. Ze severu ji chrání Kchun-lun-šan neboli Temné hory a pohoří Nan-šan, které dohromady tvoří výstražný val proti útočníkům. Západní přístupovou cestu přehrazují mohutná pohoří Karákóram a Ladak, zatímco jižní křídlo brání hlavní himálajský hřeben. Ledová cimbuří jsou občas protnuta průsmyky, které působí jako obří schodiště, ale ty se dají snadno uhlídat a ubránit proti nezvaným hostům a po většinu roku jsou stejně kvůli sněhu neprůchodné.

Jak se ukázalo při čínském tažení roku 1950, hůře chráněná je tibetská východní hranice. Ale v době, kdy se odehrává většina událostí této knihy, byly rozsáhlé plochy tohoto území ovládané nepřátelskými kmeny a lupiči, kvůli nimž byl přístup z této strany mimořádně riskantní. Právě v těchto oblastech byla hranice s mocným čínským sousedem nejméně jasně určená a stávala se tak často předmětem sporů. Současné hranice Tibetu s Čínou nejsou tématem dne. Ať chcete nebo ne, Tibet je součástí Číny. Vzhledem k tomu, že následující kapitoly popisují události před čínskou invazí, je nicméně důležité vědět, co si pod označením Tibet v té době představit.

Ve skutečnosti lze rozlišovat mezi dvěma Tibety. Sir Charles Bell, nejuznávanější odborník na Tibet mezi světovými válkami, rozlišoval mezi Tibetem v politickém slova smyslu, kterému vládl víceméně kontinuálně dalajlama nebo jeho regenti, a Velkým Tibetem v etnografickém pojetí. Ten vedle politicky vymezeného Tibetu zahrnuje také okolní regiony, kde žijí převážně etničtí Tibeťané. Patří sem bývalá čínská provincie Sikhang, části provincií

Čching-chaj, Kan-su, S'-čchuan a Jün-nan a daleko na západě také Ladak. Po pravdě řečeno, Tibet byl jednou z největších imperiálních říší v Asii, podnikající válečná tažení až do Samarkandu, Kašgaru a Turfanu a daleko do západní Číny.

S ohledem na to, že divoká tibetská východní hranice, kde panovalo bezvládí, byla vždy (až do invaze v roce 1950) nejasně vymezená a často se o ni bojovalo, velikost tibetského území se v různých obdobích a na různých mapách značně lišila. V této knize se odkazují k hranicím, s nimiž by souhlasila většina cestovatelů, o kterých je zde řeč, s výjimkou Číňanů. Jsou to hranice vymezené na mapách ve čtyřech klasických studiích o tibetské historii sira Charlese Bella a zahrnují rozsáhlé a nehostinné území pouští a bažin kolem jezera Kökenúr a Cchajdamské pánve, jehož nezávislost byla vždy poněkud vágní. Tibet v tomto pojetí bychom mohli nazvat Velkým Tibetem.

Uvnitř jeho dlouhé hranice se nachází jedno z nejnehostinnějších podnebí na Zemi. Lidé si tu během tisíciletí vytvořili pozoruhodný způsob života. Na této otevřené náhorní plošině žila společnost zcela izolovaná od jakýchkoli vnějších vlivů. Neměla k dispozici dřevo, které bylo v jiných částech světa materiálem každodenního využití. Musela přežít v jednom z nejdrsnějších klimat, kde lidé žijí (v Tibetu se můžete spálit na slunci a omrznout najednou). To, že se Tibeťané během tisíciletí přizpůsobili životu ve vysoké nadmořské výšce, znamená, že se necítí dobře, když sestoupí do indických nebo čínských nížin – dostanou horskou nemoc naruby. Čínské letecké posádky naopak nesmějí zůstat ve Lhasě přes noc kvůli dopadům na jejich zdraví. Těžko někoho překvapí, že Tibeťané, kteří patří k nejstojtějším národům na světě, mají práh bolesti posunutý výš než běžní smrtelníci.

Od středověku až do čínské invaze se jejich spartánský způsob života měnil jen minimálně. Neznali elektřinu, bezdrátové

spojení, hodiny ani náramkové hodinky, šicí stroje, moderní medicínu, auta ani bicykly, dokonce ani nejprimitivnější využití kola v dopravě. Kromě několika jedinců z řad šlechty, kteří vycestovali mimo Tibet, neměla většina Tibeťanů ani ponětí, že takové věci vůbec existují. Jako v Šangri-Le, „ztraceném“ údolí z knihy Jamese Hiltona *Ztracený obzor*, byl Tibet zemí, kde se čas zastavil a lidé ještě neztratili svou nevinnost. Právě to, spíš než cokoliv jiného, z něj dělalo tak lákavý cíl pro vetřelce ze Západu. Tady zcela jistě žil Rousseauův vznešený divoch.

Téměř vše, co se týkalo Tibeťanů, byla záhada. Kolik jich například žilo v izolaci, pro kterou se sami rozhodli, v tomto obrovském horském orlím hnízdě? Odhady se vždy výrazně různily. Jeden kapucínský cestovatel v 18. století odhadoval (není zcela jasné proč), že Tibeťanů je více než 30 milionů. Ještě ve 30. letech 20. století se odhady pohybovaly od jednoho do čtyř milionů. Větší číslo odpovídalo odhadům Charlese Bella stejně jako těm čínským. Spočítat Tibeťany nebylo jednoduché mimo jiné i proto, že až polovina populace vždy žila kočovným způsobem života. Od roku 1795 až do čínské invaze neproběhlo žádné sčítání lidu.

Dnes je oficiální počet Tibeťanů kolem 1 800 000. To je na region o velikosti západní Evropy, který je součástí nejlidnatější země na světě, překvapivě nízké číslo.² Hustota zalidnění je méně než jeden člověk na kilometr čtvereční. Je to způsobeno mimořádně nehostinnými podmínkami, vysokou dětskou úmrtností, polyandrií, nemocemi a – což je zajímavé – rozšířeným celibátem, kdy každý šestý muž žil v klášteře.

Hustota obyvatelstva je nejmenší v pustině Čangthangu, rozsáhlé náhorní plošině. Tato divočina bez stromů, zvlněná pustými údolími a horskými hřebeny, je obydlená jen kočovníky. Jsou neustále na cestě, hledají chudé pastviny a žijí v typických černých stanech z jačí vlny, které hlídají obrovské tibetské dogy

(„velké jako osli“, jak popsal Marco Polo, který je však nikdy nespatriil). Mnozí se kvůli chudobě uchýlili k loupení, přepadali karavany kupců a poutníků, kteří překračovali Čangthang z Mongolska a Sin-ťiang.

Klima velké severní náhorní plošiny je mimořádně drsné, teploty klesají až na minus 44 stupňů Celsia. Většina tohoto regionu bez cest, kde je země zamrzlá přibližně osm měsíců v roce, se v létě, když sníh a led roztají, promění v bažinu. Zřídka zde nadmořská výška klesá pod 4500 metrů. Pro Čangthang jsou typické výbušné poryvy větru, které dokážou být tak prudké, že srazí jezdce z koně. Vzduch je ale tak podivně čistý, že člověk je viditelný na vzdálenost patnácti kilometrů. Další pozoruhodností tohoto sterilního regionu jsou nespočetná jezera – nejvýše položená na světě. Některá jsou dlouhá osmdesát a více kilometrů, ale s ohledem na náhlé a prudké bouřkové přeháňky nejsou splavná. Navíc vzhledem k tomu, že jsou poloslaná, nejsou ani k užtku žíz-nivému pocestnému. Tento region je tak nehostinný, že jeden cestovatel ze Západu tudy projížděl 81 dní, aniž by potkal živou duši.

Většina obyvatel Tibetu je soustředěna do čtyř největších měst: Lhasy, Žikace, Gjance a Čamda. První tři leží na jihu, v údolí řeky Cangpo (v Indii Brahmaputra) – tibetského hlavního toku – nebo jejích přítoků. Čamdo leží ve východním Tibetu, na starověké čajové obchodní stezce mezi Lhasou a Čínou. Jiných velkých nebo významných měst či vesnic je tu poskrovnu. Na hlavní cestě na jih mezi Lhasou a Indií leží Phagri, jedno z nejvýše položených lidských sídel na světě, stejně jako Ja-tung, devět kilometrů od hranice se Sikkimem. Ruthog a Garthok, zřídka navštěvované dokonce i v dnešní době, se nacházejí daleko na západě podél staré karavanní stezky do Ladaku.

Některé z nejmohutnějších asijských veletoků pramení v tibetské vrchovině a jsou posilovány tajícím sněhem a ledovci. Patří

mezi ně Žlutá řeka, Jang-c'-ťiang, Mekong, Salwin, Brahmaputra a Indus. Protože Tibet byl pro cestovatele uzavřený, přesná poloha pramenů a trasa toků těchto řek, než doplynuly do Číny, Barmy a Indie, zůstávaly po celé roky záhadou a předmětem zuřivých dohadů mezi zeměpisci. Jak je vidět na mapě, tři z těchto řek – Jang-c'-ťiang, Mekong a Salwin – se přibližují v řadě kaňonů v jihovýchodním cípu Tibetu vzdálených od sebe jen osmdesát kilometrů. Těmito kaňony si řeky místy prorazily cestu tak hluboko, že sem sluneční svit dopadá jen hodinu denně. Stejně horlivě, i když z jiných důvodů, se snažili vyřešit záhadu tibetských řek hinduističtí a buddhističtí svatí mužové, kteří je považovali za posvátné. Kdyby objevili jejich prameny, získali by posvátnou poutí k nim náboženské zásluhy. Ale největší záhadou byla otázka, co se stane s řekou Cangpo poté, co zmizí v Himálaji. K jejímu vyřešení bylo potřeba spousta důvtipu a odvahy.

Taková je tedy drsná a nehostinná geografie Tibetu, která utvářela jeden z nejzvláštějších národů na světě. Vzhledem k tomu, že země je součástí regionu, kde docházelo k rozsáhlým přesunům obyvatelstva, nejsou si antropologové jisti, odkud Tibeťané původně přišli. Tibeťané v tom ale mají jasno. V předtuše Darwina se v tibetském folkloru traduje, že jsou potomky svatého opičáka a démonky, jež žila v jeskyni, kterou lze dodnes navštívit. Děti, které vzešly z tohoto svazku a byly krmeny kouzelným obilím, postupně ztratily opičí rysy a stali se z nich muži a ženy – první Tibeťané.

Věří, že jejich první králové sestoupili na zem po lanech spuštěných z nebe. Když zemřeli, vrátili se prostě tam, odkud přišli. Jak se zdá, vše šlo dobře až do úmrtí osmého z rodu těchto polomytických vládců. Z nějakého důvodu, náhodou či úmyslně, bylo jeho „nebeské lano“ přeseknuto, takže se nemohl vrátit. Tibeťané tvrdí, že jeho pozemská hrobka se dodnes nachází v ob-